

ПТАХИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ: ОБ'ЄКТ ОХОРОНИ, СИМВОЛ І ПЕРЕСТОРОГА BIRD IN ENVIRONMENTAL LAW AN OBJECT OF PROTECTION, A SYMBOL AND A WARNING

Тарнавська М.І., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Птахи та їхні гнізда охороняються цілою низкою нормативно-правових актів екологічного права. Однак у цій статті пропонується дещо ширший погляд, який охоплює птахів також і як символ (що привернув увагу до існуючих загроз і став поштовхом до розвитку екологічного права), як пересторогу людству, нагадування про крихітність природи а також як своєрідний індикатор екологічної свідомості, показник чутливості до екологічних проблем. Так, пересторогою є відома книга біологині Рейчел Карсон «Мовчазна весна». Поштовхом до її написання став випадок з мертвими птахами, які загинули після розпилення поширеного в той час отрутохімікату ДДТ. Саме ця книжка сприяла широкій суспільній дискусії, внаслідок якої згаданий хімікат був заборонений і загалом вона привернула увагу до необхідності розвитку екологічного права.

Також у статті акцентується увага на справі, що розглядалась українським Верховним Судом, який наголосив на недопустимості жорстокого поводження з птахами. Ця справа на перший погляд видається незначною, однак вона символізує певну еволюцію у екологічній свідомості українських правозастосовців. Так само, як і демонструє як ця еволюція відбувається – суди першої та апеляційної інстанції відмовили у позові, очевидно вважаючи вимоги безпідставними, однак Верховний Суд звернув увагу на жорстоке поводження з тваринами. У статті констатується необхідність підвищення рівня екологічної свідомості суб'єктів правозастосовної діяльності, як і юристів загалом. З цією метою пропонується при викладанні окремих тем з екологічного права виходити за межі суто юридичних питань і хоча б через інтернет знайомити студентів з тим, як реально виглядає/співає той чи інший птах, що здається всього лиш ще одним рядком додатку до чергової конвенції. Як видається, такий підхід не потребує багато додаткового часу чи зусиль, але здатен позитивно вплинути на світогляд майбутнього правника і формувати високий рівень екологічної та правової свідомості студентів.

Ключові слова: птахи як об'єкт правової охорони, екологічне право, символ, Рейчел Карсон, судова практика, екологічна та правова свідомість.

Birds and their nests are protected by a number of regulatory and legal acts of environmental law. However, this article offers a somewhat broader view, which includes birds also as a symbol (which drew attention to existing threats and became an impetus for the development of environmental law), as a warning to humanity, a reminder of the fragility of nature, and also as a kind of indicator of environmental awareness, an indicator of sensitivity to environmental problems. Yes, the well-known book of biologist Rachel Carson "Silent Spring" is a warning. The impetus for its writing was the case of dead birds that died after spraying the poison chemical DDT, which was widespread at that time. It was this book that contributed to a wide public debate, as a result of which the mentioned chemical was banned and, in general, it drew attention to the need for the development of environmental law.

The article also draws attention to the case considered by the Ukrainian Supreme Court, which emphasized the inadmissibility of cruel treatment of birds. At first glance, this case seems insignificant, but it symbolizes a certain evolution in the environmental consciousness of Ukrainian law enforcement officers. Just as it demonstrates how this evolution is happening, the trial and appellate courts dismissed the lawsuit, apparently finding the claims unfounded, but the Supreme Court took note of the animal cruelty. The article states the need to raise the level of environmental awareness of subjects of law enforcement activities, as well as lawyers in general. For this purpose, it is suggested that when teaching certain topics of environmental law, we should go beyond purely legal issues and at least introduce students to what a particular bird looks like, which is the object of protection of the convention being studied, through the Internet. As it seems, this approach does not require a lot of additional time or effort, but it is able to positively influence the outlook of the future lawyer and form a high level of environmental and legal consciousness of students.

Key words: birds as an object of legal protection, environmental law, symbol, Rachel Carson, judicial practice, environmental and legal consciousness.

Постановка проблеми. Птахи є об'єктом правової охорони і захисту, але не тільки. Насправді існує одразу декілька точок перетину «пташиної» тематики з правом, зокрема це і семантичний аспект. Оскільки дана публікація є, так би мовити, на перетині тем, то і **аналіз останніх досліджень і публікацій** присвячено одразу кільком напрямкам. Так, питанням символів у праві присвячені праці В. М. Мішегліної [1, с. 14–17] у дисертації О. В. Мінченко [2, с. 452] досліджується символічна природа права. Охорона птахів за законодавством України та Європейського Союзу аналізується у публікації Х. І. Чопко [3, с. 83–86]. Серед найновіших публікацій щодо питань правосвідомості привертає увагу дисертація М. Суходолі [4, с. 205].

В міждисциплінарному контексті, якщо вийти за межі суто правових досліджень, не можна не згадати працю І. М. Цуркан, присвячену символіці птахів у літературній творчості [9, с. 129–137] і дослідження Г. Філь символів як структурно-семантичних компонентів фразеологічних одиниць [10, с. 279–286].

Звісно, що **метою** даної статті є дослідження саме правових аспектів і тих, що перетинаються з правом і зокрема, стосуються питань екологічної і правової свідомості.

В семантичному аспекті птахи є відомими символами і часто їх символічність перетинається саме з правом. Сова як символ мудрості не вичерпує весь асоціативний ряд, пов'язаний з юриспруденцією. Так, одного разу друзі біологині Рейчел Карсон принесли їй трьох мертвих дроздів і це стало поштовхом до написання книжки «Мовчазна весна». Як зазначає Н. Філяніна, назва цієї книги є глибоко метафоричною і символізує весну без пташиного співу, що є моторошною пересторогою людству [7, с. 110–111]. Книга привернула увагу до проблеми використання отрутохімікатів ДДТ, які спричиняли загибель птахів і важкі хвороби у людей [8, с. 4]. Птахи також виступають своєрідним індикатором тендітності природи і показником того, як навіть найменше втручання людини в природу може призводити до значних негативних наслідків. Так, кілька років тому в пресі повідомлялось про зникнення третини птахів у Франції [9]. На відміну від описаного вище випадку у США з ДДТ, у Франції було застосовано набагато більш м'який хімікат, що діяв виключно на комах і був безпечний для птахів. Тим не менше, популяція птахів зменшилась на третину, адже зі зникненням комах зникла їх кормова база [9]. Таким чином, птахи як особливо тендітні організми є своєрідною пересторогою людству,

адже незважаючи на запроваджені в ЄС суворі екологічні норми, процедури і ретельне їх дотримання, значна шкода природі все одно була заподіяна.

Втім, птахи можуть бути не лише символами перестороги, а й провісниками позитивних змін. Так, відшукаємо птахів, які нещодавно «оселились» в українській судовій практиці. Так, у серпні 2019 року Верховний Суд розглянув справу № 539/369/19 про захист тварин від жорстокого поводження [10]. Позов було мотивовано так: на горищах багатоповерхівок м. Лубни мешкають голуби, синиці, горобці та інші птахи а також кажани. Всі ці птахи знищують комах-шкідників у місті. Позивачка протягом десяти років купує пшеницю і годує птахів. 23 листопада 2018 року їй повідомили, що під час ремонту даху будівлі ПАТ «Укртелеком» робітники закрили горище будівлі разом із голубами, які не мали змоги вилетіти на вулицю [10]. Позивачка звернулася до начальника Лубенського відділу ПАТ «Укртелеком» з проханням дозволити їй перевірити наявність птахів на горищі будівлі, однак отримала відмову. Відтак позивачка вважала, що працівники ПАТ «Укртелеком» своїми діями порушили Закон України «Про тваринний світ», знищили середовище існування, умови розмноження і шляхи міграції тварин, просила суд зобов'язати вказаних працівників відкрити отвори у надбудові горища, щоб птахи могли влітати і вилетати. Рішеннями судів першої та апеляційної інстанції в задоволенні позову відмовлено [10]. Рішення мотивовані відсутністю доказів жорстокого поводження з тваринами. Також суди зазначали, що позивачка не обґрунтувала які саме її особисті немайнові або майнові права порушуються відповідачем [10]. Верховний Суд натомість акцентував увагу на тому, що позивачка звернулася з позовом не у власних інтересах, а в інтересах захисту довкілля, тварин у тому числі й тих, що занесені в Червону книгу України. Верховний Суд застосував Закони України «Про Червону книгу України», «Про охорону навколишнього середовища», «Про тваринний світ», «Про захист тварин від жорстокого поводження» та ст. 293 Цивільного кодексу України, ст. 41, 50, 66 Конституції України та Орхуську конвенцію відповідно до якої, зокрема, термін «громадськість» означає одну або більше фізичних чи юридичних осіб. ВС зазначив, що відповідно до п. 3 ст. 9 Орхуської конвенції представники громадськості мають право оскаржувати порушення національного законодавства у сфері довкілля [10]. Відтак, ВС констатував, що суди попередніх інстанцій допустили обмежене тлумачення норм Орхуської конвенції, а згідно зі ст. 39 Закону України «Про тваринний світ» підприємства, установи, організації і громадяни при здійсненні будь-якої діяльності, що впливає або може вплинути на стан тваринного світу зобов'язані забезпечувати охорону середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин [11; 10]. Під час розміщення, проектування та забудови населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів, повинні передбачатися і здійснюватися заходи щодо збереження середовища існування та умов розмноження тварин, забезпечення недоторканності ділянок, що становлять особливу цінність для збереження тваринного світу. Введення в експлуатацію об'єктів і застосування технологій без забезпечення їх засобами захисту тварин забороняються [11].

Водночас, ВС зазначив, що суди попередніх інстанцій не надали належної оцінки доводам відповідача про знаходження технологічного обладнання в приміщеннях, так само як і не перевірили наявність в діях відповідача ознак жорстокого поводження з тваринами [10]. Хоча справа була скерована на новий розгляд в суд першої інстанції, все ж ВС констатував факт «незабезпечення з боку органів державної влади належного захисту диких тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або

частково створюваних діяльністю людини» [10]. Ця справа може свідчити про позитивні тенденції у вирішенні екологічних справ, хоча і демонструє, що вони почалися саме з Верховного Суду. Суди ж першої та апеляційної інстанції не вбачали жодних порушень і, можливо, позивачка так і залишилась для них міською дивачкою на кшталт пані з голубами з відомого фільму «Сам удома-2». При цьому очевидно, що судді знайомі з нормами закону «Про тваринний світ» [11], який захищає не лише самих птахів, а й їх гнізда (як і місця линяння, токування тощо). Очевидно, що певні цінності, закріплені у праві, таки не знайшли свого відображення у свідомості правозастосовця, хоча й є йому відомі. Таким чином, формуючи особистість майбутнього правника (та й будь-якого іншого громадянина), як слушно зауважує М. Суходоля, слід прагнути до дійсно ціннісного ставлення до права на відміну від автоматичного виконання правових норм [4, с. 171].

Як видається, таке ціннісне ставлення легше сформулювати, коли при вивченні тем про охорону природи виходити за межі суто юридичного матеріалу. Цікавим педагогічним експериментом є введення в практичні заняття з екологічного права елементів бердвотчингу. Бердвотчинг або спостереження за птахами є порівняно новим для нас хобі, але його популярність з кожним роком зростає. Крім всього іншого, він здатен справляти значний позитивний вплив на ментальне здоров'я, знижувати рівень стресу і тривожності, сприяти запобіганню емоційного вигорання тощо. Це може бути і антистрес-практикою, корисною як для викладачів, так і для студентів в сучасних стресових умовах навчання, поєднаного з військовою.

У правників на бердвотчинг може бути свій особливий погляд і в перші чергу це пов'язано з тим, що юристу, за специфікою своєї професії, буде цікаво бачити птахів не лише в парку, а й і в конвенціях, інших нормативно-правових і правозастосовних актах. Пропонуємо об'єднати усі ці аспекти і для прикладу звернемось до Бернської конвенції, яку Україна ратифікувала, втім, з певними застереженнями [12].

Бернська конвенція (Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі) [12] супроводжується додатками, кожен з яких встановлює окремий правовий режим охорони видів, у них зазначених. Зокрема, у Львові мешкають 44 види зі списку Додатку II Бернської конвенції та 5 видів зі списку Додатку III Бернської конвенції [13, с. 79]. З них найчисельнішими видами є вільшанка, вівчарик-ковалик, кропив'янка чорноголова, синиця велика, мухоловка білошия, повзик *Sitta europaea*, волове око *Troglodytes troglodytes*, синиця блакитна *Cyanistes caeruleus*, дятел звичайний та ін [13, с. 79–80]. Загалом, червонокнижні види птахів частіше трапляються в лісових масивах на околицях міста та заповідних територіях за містом, аніж в парках в середмісті, що також мають статус природоохоронних територій [13, с. 79]. Науковці-біологи констатують негативний вплив на кількість популяцій птахів через зменшення кількості старих дуплистих дерев, збільшення антропогенного навантаження на паркові зони міста, заклення балконів тощо [14, с. 24].

Як видається, сформулювати належний рівень екологічної і правової свідомості майбутніх юристів виключно через вивчення правових норм щодо охорони природи надзвичайно важко. Набагато легше викликати щире зацікавлення і емпатію у студента до питань охорони природи, якщо і справді поглянути, а кого ж закон охороняє? Зараз є достатньо засобів, щоб хоча б через інтернет познайомити студентів з тим, як реально виглядає/співає той чи інший птах, який досі здавався всього лише ще одним рядком додатку до чергової конвенції. Як видається, такий підхід не потребує багато додаткового часу чи зусиль, але здатен позитивно вплинути на світогляд майбутнього правника і формувати високий рівень екологічної та правової свідомості студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мішегліна В. М. Класифікація правових символів як семіотичної ознаки сучасної держави. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 3 (18). 2017. С. 14–17.
2. Мінченко О. В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Київ, 2020. 452 с.
3. Чопко Х. І. Особливості правового регулювання використання та охорони диких тварин за законодавством України та Європейського Союзу. Науково-практичний журнал «Екологічне право». 2021. Випуск 1–4. С. 83–86.
4. Суходола М. В. Правова культура та позитивні форми правосвідомості: теоретико-правові аспекти співвідношення. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021. 205 с.
5. Цуркан І. М. Символіка птахів у творчості Олександра Олеся та європейських символістів. Філологічні трактати. Том 8. № 3. 2016. С. 129–137.
6. Філь Г. Символи як структурно-семантичних компоненти фразеологічних одиниць мікросистеми «фауна». Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2013. С. 279–286. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-38.pdf
7. Філяніна Н. Феномен екологічної класики (філософсько-методологічний аналіз). Схід. 2017. № 3 (149). С. 108–112. URL: https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=0CDcQw7AJahcKEwjYyO2xo8WBAxUAAAAAHQAAAAQAw&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiiirbis_64.exe%3FI21DBN%3DLINK%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26S21REF%3D10%26S21CNR%3D20%26S21STN%3D1%26S21FMT%3DASP_meta%26C21COM%3DS%262_S21P03%3DFILA%3D%262_S21STR%3DSkhd_2017_3_19&psig=AOvVaw2U9qn1yगत9cVMFxFo4Jrx&ust=1695714627227228&opi=89978449
8. Брудна дюжина у нашому житті. Портал Мама-86. 16 с. URL: https://mama-86.org.ua/archive/files/soz_web.pdf
9. Кількість птахів у Франції за 15 років зменшилась на третину через пестициди – дослідження. Інформаційне агентство УНІАН. 21 березня 2018 р. URL: <https://www.unian.ua/ecology/salvationspecies/10051616-killist-ptahiv-u-franciji-za-15-rokiv-zmenshilasya-na-tretinu-cherez-pesticidi-doslidzhennya.html>
10. Постанова Верховного Суду від 28 серпня 2019 р. у справі № 539/369/19 провадження № 61-10863св19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84091946>
11. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
12. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, Берн 19 вересня 1979 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text
13. Дубовик О. Чи тяжіють рідкісні лісові птахи до природоохоронних територій у Львівській агломерації? Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні / Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Київ, 2020. Вип. 16, Т. 2. С. 73-83.
14. Бокотей А. Гніздова орнітофауна міста Львова та основні причини її зміни (за результатами складання гніздових атласів птахів у 1994–1995 та 2005–2007 рр.) *Науковий вісник УжНУ: Біологія*. 2008. С. 17–25.